

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ממילוננו המקראי של רבי שמואל הנגיד *

א. אַת = קָרָדִם, גִּרְוֹן

וְשֹׁאֵלָה בְּעַד כָּרוֹת

בְּרֹאשׁוֹ כִּף אֲשֶׁר כּוֹרְתִים

בְּנֵי-אָדָם בְּכַפּוֹ אֶת

בְּנֵי עַמּוֹ עֲנֶה אֶת יָם¹

(בן משלי, תפז, 139—140)

* המשך מ"לשוננו לעם" פז—פח, 135—194.

1 עיין בהערת אברמסון למקום.

ב. אַת - מעדר

וְאַתְּ חִפֵּר אֲשֶׁר תַּחֲפֹר
קִבְּרָתוֹ בְּיַדְךָ
כִּי־הָיָה לוֹ כְּאֲשֶׁר כָּרָה
בְּדִינָה² וְאַל־הִיָּה
וְהָעֵמֶק עַד תִּהְיוּ לוֹ יָרֵךְ
אֲנִי אֶתֵּן שְׂכָרְךָ
וְהָיָה בְּאֵת לְכָל־עֵין
אֲשֶׁר עָלָיו תִּהְיֶה בִכָּה

(לך עשר, דיואן, א, 32)

קָחוּ אֶת וְהַחֲלוּ לְהַכִּין קְבוּרוֹתַי

(הנמצא ברעי, דיואן, ג, 35; בן קהלת, קלז, 53)

וְעוֹד לֹא בָא זְמַן חֲרִישׁ
תְּכַוֵּן אֶת וּמַחְרֶשֶׁת

(בן משלי, תתקעז, 278)

אפשר שפירש הנגיד "וְאַת הברזל נפל אל המים"
(מלכים ב ו ה) - וגרזן הברזל נפל אל המים. ואולי הבחין
בין "אֵתִים" (שמואל א יג כ—כא) ל"אֵתִים" (ישעיה ב ד, יואל
ד י, מיכה ד ג).

שימושו של "אַת" בפי הנגיד מקביל אפוא לשימושו של
"קרדום" במקורות: א) בהוראת "גרזן": "ובקרדמות באו לה
כ ח ט ב י ע צ ים" (ירמיה מו כב), ב) בהוראת "מעדר":
"קרדום לחפור בה" (אבות ד ה).

² בן נראה לנקד בהתאם למשקל במקום בנו"ן שואית וכ"ף קמוצה,

שבדפוס.

ח ו ל ה = יוֹלֶדֶת

וְאֵל שָׁמַע תַּפְלִיתִי בְּקִרְאִי
כְּמוֹ ח ו ל ה כְּמִבְכִּירָה מְצֻרָה

(אלוה עז, דיואן, א, 10)

וּבָעֵת נִשְׁבְּרוּ הַגּוֹזִים כְּח ו ל ה
וְלֹא יָדְעוּ בְּקִדְמוֹתָם יְגוֹנוֹת

(מתי שכל, דיואן, א, 80)

כלומר: ובעת נשברו מלאו יגון ועיצבון כילודה, אף כי מקודם
לא ידעו יגונות.

כָּל-לֵב הוֹנָה בִּיגוֹן ח ו ל ה
מִחֶבֶל זָכָר הַמְּלִיטָה

(רועי מרבעי, דיואן, ג, 29; בן קהלת, שן, 135)

וּפּוֹצָה הִגִּיִּי לֵב בְּלֹא יַעַת וְלֹא מָקוֹם
כְּח ו ל ה בְּלִי מִשְׁכָּב וְלֹא תֵם יִרְחִיף

(בן משלי, תקיא, 147)

כלומר: מי שמגלה את מחשבותיו בדיבור שלא בזמנו ושלא
במקומו, דומה לאישה הכורעת ללדת שלא על משכב ובטרם
ימלאו ימיה.

”כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה” (ירמיה ד לא).
תרגום: כְּמַעֲדִיא = כהרה. רד”ק: ”חולה שם תואר בפלס טובה
מענין חיל כילודה ומשרשו”.

3 כן צריך לומר במקום נוסח ששון (עמ' עז): חוגו, או נוסח

המהדיר: חגו. השוה את הפסקה שאחריה.

(ח ל ל) ח ו ל ל = מַנֵּן בַּחֲלִיל

תִּשְׁמַע שְׁאוֹן רַעְמוֹ כְּח ו ל ל ת
אֶרֶץ יִבְקַע קוֹל חֲלִילִיהָ

(הנה יחידתי, דיואן, ב, 8)

וְכַחֲלִיל אֲשֶׁר יִגַּע וְלַמֵּד
וְשִׁבַּר אֶת חֲלִילוֹ עֵת נְגִינָה

(התזכיר, דיואן, ב, 79)

על-פי: "ושרים כְּח ל לִים" (תהלים פו ז), וכפירוש רד"ק:
"וחוללים הם המנגנים בחלילים", ועל-פי: "והעם מחללים
בחללים וגו' ותבקע הארץ בקולם" (מלכים א א מ). וכן השתמש
הנגיד ב"מחול" בהוראת כלי זמר. עיין לשוננו לעם פז-פח, 141.

(ח ס פ ס) מ ח ס פ ס = מַפְזֵר

אֲשֶׁר רוֹצֶה לְהַשְׁמִיעַ אֲמָרָיו
וְלָקוּם כָּל-אֲשֶׁר יַחַק וַיִּגְזֹר
יְהִי שִׁיחוֹ לְמַרְיַע וּמַטִּיב
כְּמוֹ חֲמָאָה וְכַבְדִּלַּח מַפְזֵר

(בן משלי, מד, 14)

כלומר: רצונך שיהיו דבריך נשמעים ושתגזר אמר ויקם לך-
(איוב כב כח) - יהיו דבריך בין למרע לך בין למיטיב לך רכים
כחמאה ומתוקים כמן, שהיה לבן כבדולח ומפוזר ככפור, שנאמר
בו: "והמן כורע גד הוא ועינו כעין ה ב ד ל ח וגו' והיה טעמו
כטעם לשד השמן" (במדבר יא ז-ח). ומנין שמפוזר היה? שנאמר:
"ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר דק מ ח ס פ ס דק
ככפר על הארץ" (שמות טז יד), ונאמר: "כפור כאפר יפזר"
(תהלים קמו טז), וכן פירש רשב"ם מחספס - מַפְזֵר.

כְּפוֹר עַל־אֲדָמָה דֶּק 4 וְהוּא שְׁטוּחַ
בְּצִנָּה 5 וְתַמְסֵהוּ בַחֲמָה שְׁמֶשׁ

(בן משלי, תשי, 206)

פסקתנו מושפעת מפרשת המן בשמות טז יד, כא: "ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר דק מחספס דק ככפר על הארץ", ו"חם השמש ונמס". "שטוח" פרושו: מפורז, כלשון הנגיד בפסקה הקודמת, וכפירוש רשב"ם למלת "מחספס".

מֶסֶת = דִּי

תִּכְה נִפְשָׁךְ בְּךָ אִם תַּחֲסֵם פֶּה
עַל־יִשְׁלַחַן וְאִם תֹּאכֵל לְבָדָד
מִזֶּן אֶחָד יְהִי בּוֹ דִּי־שְׁנַיִם
וְלִתְאוּמִּים תְּהִי מֶסֶת בְּפִי־דָד

(בן משלי, תתשעא, 333)

כבר פירש דונש: "ועשית חג שבעות ליי' אלהיך מֶסֶת נדבת ידך אשר תתן" (דברים טז י) – דִּי נדבת ידך; והובאו דברי דונש גם בפירוש רשב"ם למקום. וכן כתב רבי יונה בן ג'נאח: "מסת נדבת ידך תרגום די מחסורו (דברים טז ח) [כמסת חסרוניה] וכן [תרגום] ובאו כדי ארבה (שופטים ו ה) ואתו כמסת גובא" (ספר השרשים, מס, 266). וכן פירש רש"י. וכן תרגום "רב עתה הרף

4 כן נראה לי לגרוס על־פי לשון הכתוב "דק מחספס דק ככפר על

הארץ" (שמות טז יד), ולא "רב" כגרסת המהדיר.

5 כן צריך לומר, כגרסת ששון במהדורתו (עמ' קצה), ולא "כצנה"

כגרסת המהדיר.

יֵדֶךָ (שְׁמוּאֵל ב כד טז) מִסֶּת כֶּעַן אֵנָּח יֵדֶךָ (דּוֹגְמָאוֹת נוֹסְפוֹת
רָאָה בְּמִלּוֹן הַתְּרַגּוּמִים שֶׁל לֹו).

(נוא) הֵנִיא = שָׁבַר

בְּכָל־שָׁנָה מְנִיאוֹת אֶת־מַלְכִים
בְּרַב־כָּחַן וּמְכַנְיָעוֹת וּמוֹנוֹת

(מתי שכל, דיואן, א, 78)

וּמִזְכִּיר הַתְּעִיּוֹת לַהֲנִיָּאָם
וְכוֹתֵב לַהֲקִימָם הַהֲדוֹרוֹת

(אלהים האריך, דיואן, א, 99)

כלומר: וכותב ההדורות להקימן.

וְתָרִים הֵנִיאוֹם וְאָמְרוּ אֵלֵיהֶם
דַּעוּ כִּי אֵלֵיכֶם גְּבִירִים מְהִירִים

(אשלח בכנפי, דיואן, א, 122)

כלומר: והמרגלים שברו את לבם. על דרך הכתוב: וַיִּנְיֵאוּ
(המרגלים) את לב בני ישראל (במדבר לב ט).

לְמַעַן הֵנִיאוֹת יְרִיבוֹ וְהַכְּבִדָּתָּ
כְּבָלָיו וְהַנְּוִיָּת יְדִידָךְ וְכַבֶּדְתּוֹ

(אמת נעלה, דיואן, א, 129)

וְדַמּוּ לַהֲנִיָּאֵנִי וְלַדּוֹף
יַחֲדָתִי כְּנִקְלָה בְּמַדּוּכָה

(צבי נעים, דיואן, ב, 66)

וְאִם נָשָׂא אֹוִיל רֹאשׁ לַהֲנִיָּאָם
אֲנִי חָרַב עָלֵי רֹאשׁוֹ שְׁנוֹנָה

(התזכיר, דיואן, ב, 82)

וַעֲתָה הִנֵּי אֲנִי בְּאֵשׁ שָׁם בְּעִצְמוֹתַי
וּבְשִׁחִין נְעָרִים שֶׁתּ בְּגוֹפוֹ וְעַל פָּנָיו

(זמן רע דיואן, ב, 86)

הַיֵּשׁ צָרָה כְּמוֹ צָרַת שְׁלֹשָׁה
חֲכָם-לֵב שֶׁפִּטְוֵהוּ סְכָלִים
וְאֵין-כֶּחַ אֲשֶׁר גְּבוּר הִנֵּי אִו
וְאִישׁ גְּדִיב מִצֶּפֶה לְנִבְלִים

(בן משלי, שעה, 105)

צָעַק יִרְבוּ מְנִיָּא יְהוָה וַחֲדָד
לְשׁוֹנָה תִּאֲלִים אֶת-פִּי מְגִדָּה

(בן משלי, חתקצב, 283)

רִיב לְעוֹלָם בְּנִפְשָׁךְ
וְהִנֵּי אָה בְּרִיבָךְ

(בן קהלת, סה, 27)

דִּאֲגָה תַּעֲרֹכָה מַחֲשָׁבוֹת אִישׁ
בְּמוֹרָשׁוֹ וְאֶת נַפְשׁוֹ מְנִיָּא ה

(בן קהלת, קג, 42)

הֵן כָּל יְמוֹתֶיךָ שְׁלֹשָׁה הֵם
מֵאֵין רְבִיעִי, בֹּא שְׁמַע אִיכָה:
הַיּוֹם וְהוּא מְנִיחָךְ כֶּאֱשֶׁר
אֶת, אוֹ מְרִימָךְ אוֹ מְנִיָּא כָה

(בן קהלת, קלד, 52)

“ולמה תנוואן” (במדבר לב ז) – תרגום ירושלמי: “ולא
תתברון”; אבן עזרא: “כמו תשברון”. וכן כתב אבן

עזרא לפסוק: "וידעתם את תנאותי" (במדבר יד לד): "אניא דברי או מי יניאני הטעם שיש בור את שבועתי כמו ואם הניא".
ועיין בן-יהודה, נוא, 3560.

פְּנֵי מָה = אִשָּׁה כְּבוֹדָה

וְשִׁתָּה לְקוֹל צְפָרִי שְׁחָקִים
מִיד פְּנֵי מָה וְכִף כְּבוֹדָה

(קומה בשחר, דיואן, ג, 140)

הִתְשֵׁב לָךְ בְּבֵיתְךָ עַד פְּקָדָה
בְּמַסַּע יַעֲשֶׂה מִשְׁכִּיל עֲבָדָה
וְקִיץ יַעֲטֶה שֶׁשׁ עַל פְּנֵי מָה
וְנוֹמָה תַּעֲרֶה⁶ גּוֹפֶת⁷ כְּבֹדָה

(בן משלי, שפו, 108, 386)

"קִיץ = קִיצָה" (אברמסון). כלומר: החריצות תלביש בגדי שש וארגמן על האשה, אבל העצלות תגלה את גופת הכבודה. הלשון מושפעת מן הכתובים: כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה (תהלים מה יד), שש וארגמן לבושה (משלי לא כב).

וְאֵן פְּשָׁרוֹת וְרִמּוֹת לֵב וְצִדְקוֹת
עֲנִיתֶיהָ בְּבֵת שׁוֹעַ פְּ[נֵי] מָה

(בן משלי, תסג, 132)

כלומר: באישה בת נדיב.

6 כן נראה לי לגרוס, כניסח ששון, עמוד קנה, במקום גרסת המהדיר

„תעדה“.

7 כן נראה לי לגרוס, במקום „גופה“ שבמהדורות.

לְפֹעֵל כּוֹזֶאת בְּאַרְץ
 מְשֻׁמִּים אֶל תִּרְעוּ
 פֶּן יַעַשׂ כָּכָה פֶּתַע בְּ-
 כֶּם חָתוּ אֲחֵי וְרַעוּ
 פֶּן תִּסָּפוּ אִם יִמְנַע מְ-
 כֶּם חָקוּ גִּוְרוֹ וְשׁוֹעוּ⁸

(בן קהלת, שעה, 150)

שיעור הדברים: חתו אחי ורעו, פן יעש (אלהים) ככה פתע בכם; גורו ושועו, פן תספו אם ימנע מכם (לחם) חקו. "ושועו לפי העניין פירושו כמו גורו. אבל אפשר לפרשו אף 'התעוררו' וכמו בישעיה כט ט: 'השתעשעו ושועו' (אברמסון). ואמנם נראה שפירש הנגיד "השתעשעו ושועו" כלשון פחד, בהקבלה אל "הַתְּמַהוּ וְתַמָּהוּ" שלפניו, המקביל אל "וְהַתְּמַהוּ תַמָּהוּ" (חבקוק א ה), שניתן לפרשו כלשון תימהון לבב ופחד, מלשון "המה ראו כן תַמָּהוּ⁹ ונבהלו נחפזו¹⁰ רעדה אחזתם שם חיל כיולדה" (תהלים

8 אפשר שגם בבן קהלת, קב, 41 "גור מחמת הזמן ושוח לימים המעריבים לך מרורים במתקן" צריך לומר: ושוע, כלומר: ופחד מפני הימים שגם כשהם מאכילים אותך דבש, הוא מעורב בארס.

9 כל לשון "תמה" שבמקרא ניתן להתפרש כלשון תימהון לבב ופחד, ובמיוחד גם: "ויתמהו האנשים איש אל רעהו" (בראשית מג לג) — הביטו בתימהון לבב ובפחד איש בפני רעהו, בהקבלה לכתוב: "על כן כל ידים תרפינה וכל לבב אנוש ימס ונבהלו צירים ותבלים יאחזון כיולדה

מח ו-ז). וכן כותב רבי יונה בן ג'נאח בשרש שעה: "ולא תשעינה עיני רואים (ישעיה לב ג), אל תשתע (ישעיה מא י) ענינם הבהלה והפחד" (ספר השרשים, שעה, 526).

תוא = עוף

וְהוֹרְדָנוּם אֵלֵי אֶרֶץ כְּמוֹ תוֹא
אֲשֶׁר נָגַע אֵלֵי מְרוֹם וְהִמְרִיא

(שעה מני, דיראן, א, 36)

הלשון מושפעת מן הכתוב: כעת במרום תמריא (איוב לט יח), ושם מוסבים הדברים כלפי "כנף רננים נעלסה אם אברה חסידה ונצה" (שם פסוק יג).

וְכִמָּה יִהְיֶה עַל אֲדָמָה רְחֹבָה אִישׁ
מִשְׁלַח וְלֹא בֶן כִּי כִבֵּר בָּא בִפְּחַת תוֹא

(אמת נעלה, דיראן, א, 126)

וּמַעַת אָכַל תוֹא מֵאֲכָל רֶשֶׁת
מִצֹּדֶד כִּבֵּר נָפַל בְּרֶשֶׁתוֹ תוֹא

(בן משלי, חתלה, 240)

הציור לקוח מתיאור ציד הציפורים שנרמז בכתובים: כי חנם מזרה הרשת בעיני כל בעל כנף (משלי א יז), כמהר צפור אל

יחילון איש אל רעהו יתמהו" (ישעיה יג ז-ח). וכן בכתוב: "אם עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל תתמה על החפץ כי גבה מעל גבה שמר וגבהים עליהם" (קהלת ח ז) אפשר לפרש: "אל תתמה" — אל תפחד.

10 גם "נחפזו" הוא כידוע לשון פחד.

פח (משלי ז כג), התפל צפור על פח הארץ ומוקש אין לה היעלה
 פח מן האדמה ולכוד לא ילכוד (עמוס ג ה), ועוד. השווה גם:
 "ועוף יפול בעד אכל ברשת" (בן משלי, תשמה, 216).

נראה שפירש הנגיד "כתוא מכמר" (ישעיה נא כ) – כעוף
 שנצוד במכמר, ציור שהוא אמנם רווח יותר מאשר לפי הפירוש
 הרגיל המזהה את "תוא" עם "תאוו". וכן פירש אבן עזרא.

תִּכְלֶת = שַׁחְרוּת, שְׁחֹר

חֲלָפוֹ שַׁעְרוֹת תִּכְלֶת בְּפִשְׁתִּי

עַץ בְּרֹאשִׁי וְאַחֲרָיִשׁ כַּמִּפְתָּה

(בן קהלת, קפט, 73)

כלומר: שערותי השחורות הפכו לבנות – ואין אני שם על לב.
 וכן כתב רבי אברהם אבן עזרא בפירושו הקצר לשמות
 כה ד (הוצאת פליישער, 226): "ותכלת, היא עין (= צבע) קרובה
 לשחורות וכו' וייתכן שנקרא כן בעבור שזאת העין תכלית
 כל העינים, כי אין אחריה (צבע אחר), כי הלובן תחלה".
 ובפירוש הארוך: "ותכלת, אמר יפת שהוא כדמות שחורות
 כי הוא תכלית כל הצבעים והכל ישובו אליו והוא לא ישוב
 במעשה אדם לעולם". ועיין בהערת אברמסון למקום.